

1. BEVEZETÉS

1.1. A KÖNYV CÉLJAI

Az ezredforduló környékének éveiben uralkodó területi folyamatok között erőteljes súllyal figyelhetünk fel egy olyan tényezőcsoportra vagy más megközelítésben csak valamiféle új rendszerező elvre, amely egyre kevésbé hagyható ki a társadalmat, illetve annak területi jellegzetességeit vizsgáló kutatásokból. A 21. század kezdetén a korábbi – hagyományosnak tekinthető – versenyképességi és egyenlőtlenségi tényezők mellé felzárkózni látszik egy újabb, információs társadalminak nevezett tényezőkör is, amely azonban lehetséges, hogy csak szemléletmódjában jelent újdonságot. Meglehet, ugyanolyan folyamatokkal állunk szemben, mint korábban, ám előfordulhat az is, hogy kimondottan újszerű jellemzői vannak ennek a tényezőnek, s ezen új jellegzetességek a számunkra fontos térbeli vonatkozásaiban is megjelennek.

A fentiek tisztázása érdekében e könyv középpontjában az információs forradalom hatásaként kialakuló új szemléletnek, értékrendnek, termelési tényezőnek és nem utolsósorban egyenlőtlenséget gerjesztő folyamatoknak térbeli vizsgálata áll. E munka célja az információs társadalom területi jellegzetességeinek megismerése, értékelése és alapvetően a tértudomány fogalomrendszerét felhasználva az új elemek kihangsúlyozása, valamint annak meghatározása, hogy az információs társadalomhoz kötődő jelenségkör a területi különbségek alakításában milyen hagyományos és új tulajdonságokkal jellemezhető. A laikus olvasó minden bizonnyal újszerűnek vélheti az információs társadalom terminusát és a köré szerveződő fogalmakat vagy társadalmi jelenségeket, de fenn kell tartania azt a szkeptikus hozzáállást is, amely szerint nem biztos, hogy minden megváltozott, esetleg tradicionális helyzetek és folyamatok is jellemzőek ebben a közegben.

Az információs társadalom, mint fogalom napjaink egyik igen gyakran hangoztatott formulájává vált. E kifejezés mai népszerűsége és az azzal együtt járó ismertség azonban a fogalom szétzilálódásához és összegabalyodásához is vezetett. Maga az információs társadalom szakkifejezéssel jelölt fogalom Balogh Gábor szerint „azok közé a fogalmak közé tartozik, amelyek sikertörténetüket viszonylag rövid idő alatt és komoly 'hátszélben' futották be. Mindezidáig ritkán fordult elő, hogy egy felülről vezérelt fogalom intézménnyé válva világszerte ennyire egyértelmű fogadtatásra talált volna a szakembereknél és a lakosság jelentős részénél. Hasonlóképpen ritkán tapasztalható, hogy egy fogalom égisze alatt olyan változások induljanak el, amelyek alapjaiban befolyásolják mindennapi és tudományos életünket” (Balogh G. 2006a, 22. o.). A gyors és sikeres elterjedés a fogalom jelentésbeli tartalmának megismerését tekintve azonban

igen felszínes volt. Az információs társadalom fogalmát használók jelentős részének csak vázlatos ismeretei vannak arról, hogy mit is takar ez a szakki-fejezés, másrészt pedig számos eltérő, specializált vagy továbbgondolt megközelítése is kialakult ennek a terminusnak.

Az is elképzelhető, hogy maga az információs társadalom vizsgálati témája csak egy indokolatlanul kiemelt kérdéskör, amely helyenként a társadalmi tértudományokba is beszivárgott. Ezen álláspont szerint egy relatíve jelentéktelen vagy hatás nélküli összetevőről van szó, amellyel manapság csak azért foglalkozunk ily jelentős mértékben, mert gyakran a korábbi, jól meghatározott fogalmaink helyett is az „információ” szót használjuk. Lehet, hogy az információs társadalom köré csoportosuló témák a társadalom és a gazdaság alapvető alakításában egyáltalán nem játszanak olyan nagy szerepet, mint azt egyesek hangsúlyozzák, pontosabban nem új jelenségekkel van dolgunk, hanem korábban már jól megismert folyamatok új névvel ellátott változataival.

A könyv célja ezért az is, hogy objektív módon igazolja a téma valódi súlyát, valamint a szakirodalom lehető legszélesebb felhasználásával indokolja a releváns témaválasztást. A szerző hipotézise szerint az információs társadalom és a köré szerveződő jelenségekör a jogosan divatosnak minősített jellegén túlmenően valódi újdonságokat is hozott, amelyeknek jelentős része a korábbiakhoz egyáltalán nem hasonló társadalmi és területi hatásokat is eredményezett. Az eddigiektől teljesen eltérő problémák és kérdések bukkantak fel, amelyek közül a területi vonatkozásúak kifejezetten az érdeklődés középpontjába kerültek.

E fenti gondolatok nagy valószínűség szerint már több kérdést is megfogalmazhattak az olvasóban, melyekre vélhetően sikerül választ adni a következő oldalakon. Mindezt a könyv felépítése is igyekszik támogatni. A mű első lényegi részében az információs társadalom fogalmi definíciós sokszínűsége kerül bemutatásra, illetve az, hogy ez mennyiben befolyásolja az információs társadalom és a térbeliség kapcsolatát vizsgáló kutatásainkat. Ezt követően a térelméleti alapfogalmak tükrében rendszerezve ismerheti meg az olvasó az információs társadalom területi jellegzetességeit. Főképpen ez a fejezet tér ki azokra a szempontokra, amelyekben az információs társadalom térbeliségét értelmezni lehet, itt derül ki, hogy milyen konkrét, kézzel fogható, vagy elvont, elméleti térbeliség jellemzi ezt a fogalomkört. A komplex összefüggésrendszerből kirajzolódva végül az információs társadalom hagyományos és új területi differenciáló szerepe kerül értékelésre. Ez a fejezet szintézisszerűen foglalja össze a ma tapasztalható területi differenciák információs társadalmi eredetű vonásait.

1.2. KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEK

Az információs társadalmat főleg az utóbbi időkben számos különböző szempont alapján vizsgálták és vizsgálják, köztük társadalomföldrajzi szemszögből is – kisebb-nagyobb sikerrel –, ugyanakkor a klasszikus térelméleti alapfogalmak tükrében idehaza többnyire csak ritkán elemezték. Az eddig elkészült tanul-

mányok egy nem jelentéktelen része már részint érintette az említett fogalmakat, ám nem e könyvhöz hasonló nézőpontból, és nem ilyen részletességgel és rendszerezettséggel. Ezek a tanulmányok mindazonáltal jó alapot kínáltak a vizsgálódások elkezdéséhez. Közelítésmódunk természetesen más értelemben is helytálló lehet: a regionális tudomány, mint társadalmi tértudomány fogalom- és eszközrendszere számos vizsgálati témán bemutatva előkerült már, azonban e tudományág a saját szempontrendszerén belül az információs társadalmat még nem vizsgálta ilyen mélységben.

A téma hasonló szemléletű előzményei – melyek a könyv későbbi részében részletesen kifejtésre kerülnek – több tématerületről eredeztethetők. Az eddig megjelent publikációk közül kiemelendők azok, amelyek a kérdést főként telekommunikáció-földrajzi témaként vizsgálták (lásd például Erdősi F. 1992, 2003c, Kanalas I. 2000, 2004a, Tiner T. 2001, 2004). Mások a regionális politika aktuális szempontrendszeré között foglalkoztak az információs társadalom területi kérdéseivel (lásd pl. Nagy G. 1997, Barsi B. 2002a, 2004). Az előzmények közé sorolandók az összetett területi versenyképességi vizsgálatokkal, az információs társadalom általános fejlettségével foglalkozó tanulmányok (Csatári B. – Kanalas I. 2002, Nagy G. 2002, Nagy G. – Kanalas I. 2003, Rechnitzer J. et al. 2003), az információs társadalom gazdaságföldrajzi hatásait vizsgáló elemzések (Barsi B. 2004, Szépvölgyi Á. 2003a), illetve a társadalmi leszakadás területi kérdéseivel foglalkozó publikációk (Molnár Sz. 2002, Szoboszlai Zs. et al. 1999, Szarvák T. 2004). Az előzmények szempontjából kiemelten fontosak azok az alkotások, amelyek a kibertér geográfiai sajátosságaiival, mint az információs társadalom egy markáns téri dimenziójával foglalkoztak. Ezek a hazai körökben még ritkának számító publikációk szűkebben, az információs társadalom egy kitüntetett szegmensére, az információs hálózatokra (internetre) fókuszálva fogalmazták meg következtetéseiket (Mészáros R. 2001, Vörös Zs. 2005a). Külön említést érdemelnek azok a munkák, amelyek térelméleti kérdéseket is vizsgáltak az információs társadalom fogalmi környezetében (Tagai G. 2004, és főképpen Mészáros R. 2003), mely munkák tekinthetők ezen mű talán legközvetlenebb előzményeinek.

Ez a könyv elsősorban a térelméleti alapfogalmak információs társadalmi értelmezésének meghatározásában szándékozik újat hozni. Erre építve definiálja a legfontosabb térparaméterek területi különbségekben játszott szerepét, továbbá az egyenlőtlenségek korábbiakkal azonos, illetve azoktól eltérő vonásait. A könyv újdonsága az információs társadalom értelmezési különbségeiből fakadó területi és térszemléleti differenciák meghatározása is, amely alapvetően befolyásolja az információs társadalom és az azt vizsgáló tértudományok viszonyát.

1.3. A KÖNYV ALAPSZEMLÉLETE

Azon túl, hogy a könyv egésze az információs társadalommal foglalkozik, tehát valamely elemében ezzel a fogalommal mindig összeköthető, néhány konkrétan meghatározható önálló vizsgálati szféra köré is csoportosítható. Ezek a szférák egyrészt az információs társadalommal leggyakrabban összefüggésbe hozott technológiai szegmensek révén, másrészt azok területi hatásainak vizsgálati, illetőleg szemléletmódja alapján határolhatók el. A technológiai dimenziók között kitüntetett helyen szerepelnek az *információs hálózatok*, amelyek a hálózati társadalom¹ kifermálódásának fizikai alapjait adják, másodsorban a *vezetékes és a vezeték nélküli kommunikációs infrastruktúra* technológiai megoldásai, amelyek eszközbeli alapjai a felértékelődő információáramlási lehetőségeknek, harmadrészt az *információs társadalmi szolgáltatások és tevékenységi formák*, amelyek az új infrastruktúrára építve módosították a társadalmi térhasználatot.

Ez a könyv a fent említett szegmensek térbeli sajátosságaira összpontosít, tehát megpróbál kitérni a lehető legtöbb olyan lényeges elemre, amely az információs és kommunikációs technológiáknak (IKT) a területi különbségekre gyakorolt hatásait érinti. A kutatás szemléletmódja ezért széles palettán mozog: a telekommunikáció földrajzának szűkebb területétől, a térbeliség és az informatika kapcsolatát megtestesítő térinformatikán át a virtuális tér sajátosságaival foglalkozó és az utóbbi időkben felbukkanó kibergeográfia irányzatáig sokféle közelítésmóddal vizsgálja a kitűzött kérdéseket, de mindezt a társadalmi tértudományok alapvető közös fogalmait rendszerbe foglaló regionális tudomány határozott látásmódjában². Módszereit tekintve a mű alapvetően a szakirodalom elemző és értékelő feldolgozására épít, s a kirajzolódó tapasztalatokból von le új megállapításokat. A könyvben az irodalomértékelés mellett esetenként statisztikai adatokat felhasználó kvantitatív becslések, illetve egyéb speciális modellkísérletek is előfordulnak, amelyek empirikus módon próbálják igazolni ez elméleti következtetéseket.